

Helynévgyűjtés és emlékezet

Csibi Norbert – Gőzsy Zoltán – Máté Gábor (Közread.): Pesty Frigyes: Baranya vármegye helynévtára 1864–1865. Pécs, Csorba Győző Könyvtár, 2019. 423 oldal

Több mint másfél évszázaddal ezelőtt talán maga Pesty Frigyes sem gondolta volna, hogy országos helynévgyűjtési munkája mekkora kincset jelent majd az őt követő nyelvész-, történész-, és néprajzos generációk számára. Az 1877-ben az MTA rendes tagjává választott nyelvész-etimológus és történetíró, de mondhatjuk polihisztornak is, 1863-ban kezdett hozzá monumentális gyűjtéséhez. Ezzel az volt a célja, hogy az országban akkor létező összes helynevek közül mindazokat, melyeknek topográfiai nevük van, összeírják. A fákon, épületen kívül minden ingatlan, tárgy leírását várta a „mozgalom” elindítója. Az adatgyűjtés során hét egyszerű kérdésre kellett válaszolnia a települések adatközlőinek. A hét kérdőpont a községek közigazgatási hovatartozására, eredetére, első említésére, nevének eredetére és változataira, betelepítésének körülményeire, helyneveire, a községet körül-vevő környezetre, dűlőinek, határainak és egyéb ingatlanainak megnevezésére, valamint ezek nevének magyarázatára volt kíváncsi.

Ma már Baranya és Somogy megyék esetében is rendelkezésre áll földrajzi etimológiai helynévtár, azokat személyes, helyszíni gyűjtésekkel megtámogatva állították össze a kötetek szerkesztői. Pesty Frigyes egész országra kiterjedő gyűjtése azonban a személyes adategyeztetést csak kisebb mértékben engedhette meg. Pesty a Helytartótanács, a vármegyei hatóságok és a helyi jegyzők, plébánosok segítségével állította össze egyedülálló anyagát, mely jelenleg megyei kötetenként az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. A baranyai kötet a huszadik a sorban. Nagy öröm, hogy immár ez is szélesebb körben hozzáférhető, olvasható!

A kötetet közreadó team tagjai között történészek (Csibi Norbert, Gőzsy Zoltán) és néprajzos-antropológus (Máté Gábor) is volt. Gőzsy Zoltánnak a Pesty somogyi gyűjtéseit közreadó kötet kiadásában is nagy szerepe volt, így már előzetes tapasztalatokkal vágtak neki a munkának a pécsi kollégák. Jó ötlet volt, hogy több tudományterület szakértői dolgoztak a kiadáson, hiszen a szöveget más és más aspektusból értékelhették, vizsgálhatták. Ez a komplex kép jelenik meg a kötet bevezetőjében is. Aki esetleg nem tudná, hogy „mire jó” a Pesty-féle gyűjtés, az a bevezetőből kiváló képet kaphat róla.

A történész szempontjából az anyag egyszerre retrospektív és aktuális is. A kérdőpontokra adott válaszokból egyrészt a községek kora újkori hagyománya, szóbeli és írott tudása elevenedik meg a település kollektív emlékezetét tolmácsoló jegyzők és plébánosok tollából. De aktuális is, hiszen egy adott 19. század közepi állapot is megjelenik a község fekvésének, helyneveinek és egyéb természeti kincseinek rögzítése kapcsán. Sokszor olyan romokról, objektumokról is információt kapunk, melyek ma már csak részben láthatók, vagy teljesen el is tűntek a kutatók előtt. Ahogy a bevezetőben is olvashatjuk, nemcsak statikus elnevezések kataszterét kapjuk, hanem az ezek eredetének rögzítésével a múltbeli összefüggések rendszerében való megjelenését is. A településnek és dűlőinek neve sokszor a távoli múltban gyökerezik.

Pesty gyűjtése egy nagyon érdekes időpontban valósult meg. Egyrészt nagyjából másfél évszázaddal a török korszak után jártak, amikor még a generációk át tudták adni egymásnak a korszakban keletkezett mondákat, elbeszéléseket és helyi történeteket. A szájhagyománynak a gyűjtésben való megjelenésére kiváló példákat hoz a bevezető ezen részét író Máté Gábor. A kötet keletkezési időpontjának másik érdekessége, hogy két nagy társadalmi korszak határán gyűlt össze ez a hatalmas információmennyiség. Az 1860-as évek a rendi és a polgári korszak elválasztó időszakára Magyarországon. A rendi társadalom felbomlása után, a telkek parcellázása során elkezdődő telekkönyvezés már írott forrásokkal is ellátta a helyi gyűjtést végzőket. Sok esetben erre hivatkoznak is az adatközlő jegyzők. A korszakban a múlt megismerésére való hajlam erősödése is jellemző. Pesty utasításában már megjelenik, hogy a helyi adatgyűjtők az írott forrásokban is búvárkodjanak, tehát az anyakönyvekben, a plébánián található iratokban, vagy akár a község által őrzött iratok között is. Sok ilyen hivatkozást olvashatunk a jegyzők részéről.

A helyi gyűjtés Baranya megye esetében koprodukcióban készült. Sok esetben azt látjuk, hogy a helyi jegyző és a plébános (vagy lelkész) is próbált a kérdőív kérdéseire válaszolni, mely tovább gazdagítja az anyagot. Pesty Frigyes baranyai kötete, úgy hiszem, több szakdolgozat számára tartogat anyagot, az értékelés lehetőségeire, szempontjaira a közreadók kiváló bevezetője adhat inspirációt.

Magának a kötetnek a tartalmi értékelésére és az eddigi, más megyékben született Pesty-kiadások sorába való beillesztésére Pesti János nyelvész vállalkozott. Pesti kiemeli, hogy a közreadók jól döntöttek, hogy nem a mai megyei határvonalak alapján adták ki a kötetet, hanem az 1860-as évek közigazgatási határait vették figyelembe. Ezt a megmaradt megyei kézirat egységessége is indokolta. A korabeli megyehatáron belül akkor lévő 361-ből 351 településre vonatkozóan található adatokat a kötetben. Ez azt is jelenti, hogy az akkor még Baranyához tartozó Drávaszög horvát nemzetiségű települései is helyet kaptak, de például a mai Szigetvári járás települései nem, hiszen az akkor Somogy megyéhez tartozott. Csakúgy, mint a két Baranya vármegye területén lévő corpus separatum, Okorág és Sellye község leírása, melyek szintén a somogyi kötetben olvashatók. (Ezen községek 1876-

ig tartoztak Somogyhoz.) A kötetben sok ma már eltűnt, beolvadt vagy egyesült település önálló szócikként szerepel. Ilyen esetekben a közreadók lábjegyzetben közölték a korabeli település mai közigazgatási adatait.

A települések kérdőpontokra adott válaszait laza – a kézirat sorrendjét követő – betűrendben közlik, a szöveget alapvetően betűhíven olvashatjuk. A kötet főleg szövegkritikai jegyzetekkel ellátott, egy-egy nehezen értelmezhető szó esetében (pl. rezletinként) jobb lett volna magyarázó jegyzeteket is alkalmazni. Tartalmi jegyzeteket alapvetően ott használtak, ahol téves adat jelent meg.

Áttekintve a kötetet a legnehezebb kérdésnek – amire a települések nem nagyon tudtak válaszolni – a saját községük nevének eredete bizonyult. Abban a néhány esetben, amikor volt utalás a néveredetre, véleményem szerint egy-egy jegyzetet szintén elbírt volna még a kötet, a közölt adatok megerősítése vagy cáfolása érdekében.

A Pesty-féle gyűjtésben megemlített, középkorinak vélt épületmaradványok esetében az épületre vonatkozó szakirodalmi lábjegyzetek az objektum pontosítását szolgálják. A közreadók inkább magára a gyűjtés kéziratára koncentráltak nem azt keresték, hogy mi az, ami releváns a korszak adatközlőinek vallomásaiban. Ez a fajta koncentráció olvasmányosabbá teszi az amúgy is vaskos kötetet. A kéziratban közölt helyi adatok pontosítása a helytörténészek feladata lesz, de a Pesty-féle anyag számukra is hatalmas segítséget jelent.

Hogy mégis mire találunk adatot e monumentális forrásközlésben? A nemzetiségek betelepülésére, a svábság (Battyán), a horvátság migrációjára (és itt a belső migrációt is érthetjük ez alatt), a települések körüli – századokkal korábbi időből származó – romokra (Terehegy), a természeti környezetre (Hercegszöllős, átalakítások, irtások, vízrendezési munkálatok), a települések életére, a szokásokra (Abaliget), a gazdálkodásra (Szilágy, jeles bor), az életmódra (Pölöske, fuvarozás, mészégetés), a községek történetében lejátszódott krízishelyzetekre (Kölked, leégés, árvizek), a község jelképeire (Szederkény, pecsétek), a község saját önképére, a község által őrzött írott és íratlan emlékekre, magára az 1860-as évek községi szereplőire. Egyszerre jelenik meg Pesty munkájában az ember és a környezet, mely számunkra egy 150 évvel ezelőtti világot mutat be.

A recenzens véleménye szerint a hasonló megyei közlések sorában a baranyai az egyik leginformatívabb összegzés, melyért a korabeli jegyzőknek, plébánosoknak és lelkészeknek mondhatunk köszönetet. A közreadóknak pedig azért, hogy ezt a hatalmas anyagot számunkra is olvashatóvá és használhatóvá tették. Reméljük egyszer a Pesty-féle gyűjtés összes megyei anyaga kiadásra kerül majd.

Polgár Tamás